

A szókezdő mássalhangzótorlódás feloldása a manysiban

Jól ismert hangtani tény, hogy a finnugor nyelvek nem kedvelik a mássalhangzótorlódást, ellentétben pl. az indoeurópai nyelvekkel, amelyekben igen gyakoriak a két, sőt több mássalhangzós szókezdetek. A finnugor eredetű szavak közül egy sem kezdődhetik mássalhangzótorlódással, talán az egy mordvint kivéve, amelyben a hangsúlyviszonyok miatt a mássalhangzótorlódásos szókezdet jóval gyakoribb, mint a többi finnugor nyelvben.

Valamennyi finnugor nyelvet beszélő nép érintkezett azonban indoeurópai, elsősorban szláv, egyesek még germán népekkel is, és ezeknek a nyelvéből vett át szavakat. Ezek között akadt természetesen olyan is, amely az átadó nyelvben mássalhangzótorlódással kezdődött. Ilyenkor azután az átvevő finnugor nyelv más-más módon oldotta fel a számára nehezen kiejthető mássalhangzócsoportot. Ismeretes, hogy a finn nyelv általában a csoport utolsó tagját tartotta meg (pl. *vapaa* < or. свобод, *raja* < or. край, *lasi* < sv. *glas*). A permi nyelvek közül a komiban is gyakori ez a feloldási típus, pl. komi *niga* < or. книга, *šena* < or. пшено (Уотила: MSFOu. LXV, 81), de az udmurtban inkább a mássalhangzók előtt vagy között fejlődött ki ejtés-könnyítő magánhangzó, pl. udm. *virema* < or. время, *išlapa* < or. шляпа (i. m. 82—3).

A magyarban fejlődött talán a legváltozatosabban az átadó nyelv szókezdő mássalhangzócsoportja. Bontóhang keletkezett pl. a *kiráiy* (< szl. *kral*) típusban, előrevetett inetimologikus hang az *iskola* (< lat. *schola*)-félékben, hangátvetéssel oldódott fel a *szilva* (< szl. *sliva*) csoportja, vagy pedig a szókezdő mássalhangzócsoport egyik tagja kiesett (pl. *szent* < szl. *svet*, *telázi* > ném. *Stellage*).¹

Az obi-ugor nyelvekben jóval kevesebb szóban találjuk meg a mássalhangzótorlódás feloldásának szükségességét. A manysi nyelvbe átkerült szavak közül a komi, chanti, tatár és szamojéd eredetű szókincsből nem igen akad több mássalhangzóval kezdődő, mert ilyen szókezdet ezeknek a nyelveknek a hangrendszerében sem szokásos. Így egyedül az orosz jövevényszavakat kell ilyen célból megvizsgálnunk. Az is köztudomású, hogy az orosz nyelv a *tort* ~ *tolt* típusú szláv nyelvek csoportjába tartozik, és így jóval kevesebb benne a szókezdő mássalhangzótorlódás, mint a magyarral érintkező szláv nyelvekben.

Mivel tudományos igényű nagyobb terjedelmű manysi szótárunk nincsen, MUNKÁCSI és KANNISTO szövegei pedig főleg a hagyományos népköltészetből merítenek, ahol a legkevésbé érvényesült az orosz hatás, így elég sovány anyagon próbálom a szabályszerű hangmegfeleléseket és hangválto-

¹A legutolsó csoportot részletesen tárgyalom „A szókezdő mássalhangzótorlódás egyik feloldási módja a magyarban” c. tanulmányomban (Magyar Nyelvjárások II, 59—70).

zásokat kimutatni. A továbbiakban a szokásos rövidítésektől eltérően csak a következőt használok: G. = GOMBOCZ ZOLTÁN: A vogul nyelv idegen elemei, NyK. XXVIII.

AHLQVIST (JSFOu. VIII, 15–6) azt állapítja meg az obi-ugor nyelvekről, hogy a finnel ellentétben, — amely a mássalhangzócsoporthoz csak az utolsó tagját tartja meg, — az obi-ugor nyelveket ugyanaz a törekvés jellemzi, mint a magyart, hogy t. i. az első mássalhangzót megtartsák. Így három megoldást különböztet meg: a) hangátvetést, pl. тpyба > *turpa*, b) bontóhang kifejlődését, pl. князь > *kanás*, c) szókezdő magánhangzó kifejlődését: шляпа > *išláp*.

CSERNYECOV a szótára elé írt rövid manysi nyelvtanában (Краткий мансийско-русский словарь. 1936) ugyancsak három feloldási módról emlékezik meg, de ezek közül csak kettő egyezik az AHLQVISTTÓL említettekkel (az a) és b) mód). Nem említi az inetimologikus ejtéskönnyítő magánhangzó kifejlődését a szó elején, viszont szól arról az esetről, mikor a két magánhangzó közül az egyik elmarad, pl. стакан > *takan* (i. m. 15).

A következőkben föloldási módok szerint csoportosítom csekély anyagomat, megjegyezve, hogy a manysiban is változnak korok és nyelvjárások szerint a feloldási módok egymással és a föloldatlan alakokkal, mint a magyarban (pl. m. *strázsa* ~ *istrázsa* ~ *trázsa* vagy *friss* ~ *fiss* ~ *firis*).

1. A mássalhangzócsoporthoz nem oldódik fel a következő esetekben: Nem számít a manysiban mássalhangzótorlódásnak az orosz *кв*-szókezdet, mert eredeti szavakban is állhat *кв*- (= *кβ*-, *кв*-), mint pl. Ё. *квāли*: 'kötél' *квāли* 'kel' stb. Így tehát meg is maradt a következő orosz eredetű szavakban:

(AHLQV.) *куас* 'Dünnbier', | KANN. (Vok. 14) TJ. *кβā's*, KK. *кōāz*, FK. *kōāz*, P. *кβōās*, ЁV. *кβūās*, DV. *кβōās*, AL. *кβоос*, ua. < or. квас (G. 418) || (AHLQV.) *куашна* 'Bactrog' | KANN. (Vok. 25) TC. *кβешна*, P. *кашэн*, *кβашэн*, ЁV. *кβашна*, *кβāшна*, DV. *кβāшн*, AL. *кβāшна* 'Teigbütte'; (P.) 'Teig' < or. квашня (G. 418).

Megmaradt a szókezdő *pr*-, *tr*- a következő példákban: (MUNK. VNGy. IV, 26) Ё. *prošti* ~ *prosti* 'megbocsát' < or. прощать, простить (G. 425) || KANN. (Vok. 29) AK. *prānik*, KK. *prēnik*, P. *р'яеи н'ч*, ЁV. *prān'ч*, DV. *prēān'ч*, AL. *prēn'ч*, Szó. *prān'ia* 'Pfefferkuchen' < or. пряник || (MUNK. VNGy. IV, 11, 20) Ё. *Tropim* < Трофим.

Megmaradt olyan szavakban, amelyek AHLQVIST szójegyzékébe főleg a bibliafordításból kerültek be, és amelyek talán soha nem is éltek a manysi nyelvben, és legfeljebb idegen szavaknak vehetjük őket. Пыenek: (AHLQV.) *plotnix* 'Zimmermann' < or.: плотник; *preitām* 'rasiren' < or. брить *preljubodeistvovaitlam* 'ehebrenchen' or. прелюбодействовать; *prigovor* 'Ausspruch, Urteil' < or. приговор; *pritetnik* 'Kirchendiener' < or. причетник; *pritte* 'Gleichniss' < or. притча; *proklinaitam* 'verfluchen' < or. проклинать; *skōpets* 'verschnitten' < or. скопец; *slave* 'Ehre, Herrlichkeit' < or. слава; *smirne* 'Myrrhe' < or. смирна; *smokovnitse* 'Feigenbaum' < or. смоковница; *smokve* 'Feige' < or. смоква; *stareišine* 'Ältester' < or. старейшина; *statir* 'Stater (eine kleine Münze)' < or. статир stb.

Hasonlóképpen valószínűleg még nem tekinthetjük jövevény-, hanem csak idegenszavaknak a legújabb évtizedekben az orosz nyelvből átvett nagyszámú szót, amelyek még nem illeszkedtek bele a manysi nyelv hangrendszerébe. Ezeknek az írásmódja annyira azonos a megfelelő orosz szavakéval, hogy nem tudjuk, mi a kiejtésük. CSERNYECOV szótárából idézem a követ-

kezőket, amelyeknek az orosz megfelelőjét is fölösleges kitenni: *bloknot, brigadir, vlast, gramm, krestjan mir, krokodil, plakat, plan, plenum, plus, premia, proletariat, proletarij, protokol, procent, slon, sjezd, stancia, traktor, flag, flot, front, skola, stab*. Ezek a szavak azonban az orosz, nem pedig a manysi kiejtést tükrözik. Ennek a föloldatlan mássalhangzótorlódásokon kívül az is a jele, hogy olyan hangok szerepelnek benne, amelyeket a manysi nyelv hanghelyettesítéssel szokott átvenni ($f > p$, $b > p$, $d > t$ stb.). Míg ezek a szavak nem illeszkednek bele a manysi hangrendszerbe, bajos megmondani, milyen a fonetikus képük.

2. Bontóhang keletkezése. Főképen a *k-* és *t-* előtagú mássalhangzó-csoportokban a torlódást a legtöbbször bontóhang oldja fel (*kn-*, *kr-*, *tk-*, *tr-*):¹ (AHLQV.) *kanaš* 'Fürst' | (CSERNY.) *kanaš* ua. < or. князь (G. 415, CSERNY. 15) || (AHLQV.) *kenex* 'Buch' | (MUNK. VNGy. IV, 69) *kiñik* ua. | feloldás nélkül: (CSERNY.) *kniga* < or. книга (G. 416) || (AHLQV.) *kiñetkä* 'braunes Pferd' < or. гнедко (G. 417) || (AHLQV.) *kerex, kirex, kiräk, kirix* 'Sünde' | (SZIL.) *K. keräk* ua. < or. грех (G. 416) || (VNGy. III/2, 305) *Kirokori* < or. Григорий || (AHLQV.) *kürex* 'Haken' < or. крюк (G. 418) || (AHLQV.) *tektam, tiktam* 'weben' < or. ткань (G. 429) || (CSERNY. 15) *trupka* < трубка.² Ha helyes MUNKÁCSI és GOMBOCZ származtatása, akkor a KL. *türəx* 'egyszerre, rögtön' < or. вдруг (VNyj. 120, G. 430) szóban a bontóhang kifejlődésén kívül az első mássalhangzó is elmaradt.

3. Mindössze két példánk van a hangcserés megoldásra: (AHLQV.) *küls* 'Schlüssel' < or. ключ (G. 418) || (AHLQV.) *turpa, torpa* 'Schornstein' | (CSERNY.) *turpa* 'труба' (пароходная, печная) < or. труба (G. 430).

4. Szókezdő magánhangzó fejlődik rendszerint a *sp-*, *st-*, *šl-*, *št-* mássalhangzócsoporthoz: (AHLQV.) *ispin* 'Schwein' < or. свињя (G. 415) | (CSERNY.) *isves* 'свеча' [gyertya] < or. свеча || (AHLQV.) *estöken* 'Trinkglas' < or. стакан (G. 414). Más feloldási módját l. az 5. pontban. || (AHLQV.) *istarsin* 'Ältester' < or. старшина. Föloldás nélkül: T. *staršina* || (MUNK. VNGy. IV, 8, 11, 13, 14) É. *Istapan, Istpən* < or. Стефан, (108) K. *Estepanovna*, föloldás nélkül: (104) P. *Stepanovna* < or. Стефановна || (MUNK.) T. *ustäl* 'asztal' < or. стол (G. 430) || (AHLQV.) *išlei* 'Zuggeschirr' < or. шлея (G. 414) || (AHLQV.) *išläp* 'Hut' < or. шляпа (G. 414.) || (AHLQV.) *išten* 'Hosen' < or. штаны (G. 415) || (AHLQV.) *estop* 'Stof (Flüssigkeitsmaass)' > or. штоф (G. 414).³

Az ejtéskönnyítő szókezdő hang az északi nyelvjárásokban mindig *i*, a kondaiban *i* vagy *e*, a tavdaiban *u*. (Vö. m. *iskola* ~ *ëskola* ~ *eskola* ~ *uskola*; *istráng* ~ *ëstráng*).

5. Elmaradhat a szókezdő *s-* (az *sk-*, *sl-*, *st-* kapcsolatban) valamint a *v-* (*vdr-*, *vz-*). Mindegyik esetre azonban csak egy-egy példánk van, és ezek közül is kettő nyelvjárásonként váltakozik föl nem oldott, illetve más föloldású alakokkal: (MUNK. VNGy. IV, 95) É. *karalt* 'bársony', (105) P. *kärlät* 'vörös bársony', (251) K. *kärlet* 'bársonymente' < or. скарлат(ина) (G. 416) || (KANN. Vok. 126) FL. *lü'sit-*, Szó. *lü'sid-* 'dienen' | (CSERNY.) *lusitankeve* ua.;

¹ Mivel a manysiban zöngés zárhangok nincsenek, ide tartoznak természetesen a *gn-*, *gp-*, *dp-* szókezdetek is.

² A szótárban nem szerepel, csak a nyelvtani bevezetésben (i. h.).

³ KANNISTO (FUF. XVII, 39–41) a bontóhang és a szó kezdetén keletkezett ejtéskönnyítő magánhangzó kifejlődését tatár sajtáságnak minősíti, és minden ezekbe a csoportokba tartozó szóban tatár közvetítést tesz föl, akár kimutatható a tatárban az illető szó, akár nem. Erre a kérdésre még részletesebben kitérek most készülő nagyobb értekezésemben, amelyben a manysi nyelv orosz jövevényszavait dolgozom föl.

feloldás nélkül: (AHLQV.) *slušitam* ua. | (KANN. i. h.) TJ. *sluši-tlat-*, TČ. *sluši-ttat-*, P. *slušit-*, ÉV. *slušt-*, *slušit-* ua. < or. служить || (CSERNY.) *takan* 'стакан [pohár]' < or. стакан. Más megoldási módját l. a 4. pontban || (AHLQV.) *saimaj* 'auf Borg' > or. *взаимы* (G. 426) || (MUNK.) KL. *türəx* 'egyszerre' < or. *вдруг* (l. a 2. csoportot). Van még egy adatunk: (CSERNY. 15) *rupka* < *трубка*, de ez csak a hangtani bevezetésben szerepel, a szótári részben nincs meg.

6. Egészen csekély azoknak a szavaknak a száma, amelyek, — úgy látszik csakis a kondai nyelvjárásban és csakis a *kv-* szókezdetben — a csoport második elemét veszíti el: (AHLQV.) *kušša* 'Sauerteig' < or. *кваша* (G. 418.). Itt említhető még az 1. csoportban tárgyalt or. *квас* megfelelői közül a FK. *koqz* alak, amelyben a mássalhangzócsoporthoz második eleme vokalizálódott.

Eredményeinket a következőkben foglalhatjuk össze: A manysi nyelv a jövevénytiszavakban a szókezdő mássalhangzótörődést föloldja. Kivételek a még idegennek számítható, nem egészen meghonosodott szavak és a *kv-* szókezdet, amely csak a kondai nyelvjárásban oldódik fel.

Bontóhang a *kn-*, *kr-*, *tk-*, *tr-* szókezdetekben keletkezik. Az *s-*, *š-* kezdetű mássalhangzócsoporthoz rendszerint inetimologikus magánhangzót fejlesztenek maguk elé, egy-két esetben pedig eltűnnek. A *v-* kezdetű csoportból a *v-* marad el.

KÁLMÁN BÉLA